

XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA RUSÇUK'TA KÖLE VE CARIYELERİN İHTİDÂLARI

Doç. Dr. Kamil ÇOLAK¹

Öz

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin din değiştirerek Müslüman olmaları zaman zaman görülen bir durumdur. Özgür gayrimüslim reayanın yanı sıra köle ve cariyelerin de zaman zaman ihtidâ ettikleri görülmektedir. Köle ve cariyelerin ihtidâlarında, diğer ihtidâ vakalarına göre bazı farklı özellikler dikkat çekmektedir. Köle ve cariyeler Müslüman olduklarında Süleyman bin Abdullah, Şahin bin Abdullah, Raziye bint-i Abdullah, Ferzane bint-i Abdullah örneklerinde olduğu gibi baba adı olarak Allah'ın kulu anlamındaki Abdullah ismini kullanmışlardır. Bu duruma mahkeme kayıtlarında sıkça rastlanmaktadır. Bunun nedeni Müslüman olan köle ve cariyenin İslamiyet öncesi kimliğinden sıyrılmaya isteği ve dolayısıyla Müslüman olmayan bir baba adı kullanmak istememesidir. İhtidâlarda dikkat çeken bir diğer nokta, mühtedilerin büyük oranda adlarını değiştirerek Müslüman adı almaları ve azat edilmeleridir. Ancak az da olsa eski adını kullanan mühtedî köle ve cariyelere rastlamak da mümkündür. Köle ve cariyeler Müslüman olduklarında azat edilmeleri zorunlu değildir. Ancak mahkeme kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Müslüman olan köle ve cariyeler genellikle bir eğilim olarak azat edilmektedirler. Bunun nedeni belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Müslüman olan köle ve cariyeleri azat ederek Allah'ın rızasını kazanmaktır. Mahkeme kayıtlarında mühtedî köle ve cariyelerle ilgili ön plana çıkan bir başka nokta bunların milletlerinin ve fiziksel özelliklerinin belirtilmiş olmasıdır. Örneğin; "Rus, Macar, Gürcü, Acem, Eflak ve Sırp" asıllı gibi ifadelerle milletleri belirtilen köle ve cariyeler; "orta boylu, sarı saçlı, kara gözlü, ela gözlü" gibi fiziksel özellikleriyle de tanımlanmaktadır. Bazı köle ve cariyeye sahiplerinin onları ihtidâlarından dolayı azat ederken kendilerine para yardımı yaptığı; yorgan, yastık gibi eşyaları bıraktığı görülmektedir. Çalışmada, Rusçuk'ta bulunan köle ve cariyelerin ihtidâ vakaları, XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait mahkeme kayıtlarına dayalı olarak analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rusçuk, İhtida, Köle, Cariye.

Conversion of Male and Female Slaves to Islam in Ruse in the Second Half of the XVIIth Century

Abstract

It is a fact that non-muslims converted to Islam in the Ottoman Empire from time to time. In addition to free non-muslims, some male and female slaves also converted to Islam. In the conversion event of male and female slaves, one can see different characteristics compared with other conversion events. When the male and female slaves became muslims they had the name Abdullah as father name like Süleyman bin Abdullah, Şahin bin Abdullah, Raziye bint-i Abdullah, Ferzane bint-i Abdullah. It can be seen in the kadi registers frequently. The reason of this act is the wish of male and female slaves to get out of pre-Islamic identity and their reluctance to have non-muslim father names. Another peculiarity in the conversion events is that converts substantially adopted muslim names and were enfranchised. However it is possible to see some male and female converts keeping their old names. It is not compulsory to enfranchise the converts when they became muslims. But we can see in the kadi registers that the male and female converts were usually enfranchise. The reason probably was to have the sake of Allah. Another interesting point about male and female converts in the kadi registers is that their nationality and physical characteristics were specified. For example, such sources of nationalities as Russian, Hungarian, Georgian, Persian, Wallachian, Serbian and such physical characteristics as having stature, yellow hair, dark eye and light brown eye were particularly mentioned. It can also be seen in the kadi registers that just after the enfranchisement some slave owners supported them financially; bequeathed some belongings like quilt and pillow. In this study the conversion of male and female slaves to Islam in Ruse will be analyzed according to the kadi registers of the second half of the XVIIth century.

Keywords: Ruse, Conversion, Male Slave, Female Slave.

1 Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. kcolak@ogu.edu.tr

Giriş

Din değiştirerek İslamiyet'e geçme olayı "ihtidâ", Müslüman olan kişi de "mühtedî" kavramlarıyla ifade edilir. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin din değiştirerek Müslüman olmaları zaman zaman görülen bir durumdur. Özellikle Balkanlar'da bireysel anlamda ihtidâlara rastlandığı gibi Bosna ve Arnavutluk özelinde büyük çaplı ihtidâlar da vuku bulmuştur. Bunların hepsinin kendine göre farklı nedenleri vardır.

Osmanlı Devleti'nde özgür gayrimüslim reayanın yanı sıra köle ve cariyelerin de zaman zaman ihtidâ ettikleri görülmektedir. Köle ve cariyelerin ihtidâlarında, diğer ihtidâ vakalarına göre bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Köle ve cariyeler Müslüman olduklarında baba adı olarak Allah'ın kulu anlamındaki Abdullah ismini kullanmışlardır. Bu duruma mahkeme kayıtlarında sıkça rastlanmaktadır. Müslüman olan köle ve cariyenin İslamiyet öncesi kimliğinden sıyrılmaya isteği ve Müslüman olmayan bir baba adı kullanmak istememesi bu durumun nedeni olarak gösterilebilir.

İhtidâlarda dikkat çeken bir diğer nokta, mühtedîlerin büyük oranda adlarını değiştirerek Müslüman adı almaları ve azat edilmeleridir. Mühtedî köle ve cariyeler çoğunlukla Müslüman adı aldıkları gibi eski isimlerini kullanmaya devam edenler de görülmektedir. Köle ve cariyeler Müslüman olduklarında azat edilmeleri zorunlu değildir. Ancak mahkeme kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Müslüman olan köle ve cariyeler genellikle bir eğilim olarak azat edilmişlerdir. Bunun nedeni, belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, efendilerinin Müslüman olan köle ve cariyelerini azat ederek Allah'ın rızasını kazanma arzusu taşımalarıdır.

İhtidâ etmiş olan köle ve cariyelerin, efendileri tarafından iki şekilde azat edildikleri dikkat çekmektedir. Köle ve cariyeler efendileri hayatta iken azat edilebildiği gibi efendilerinin ölümüne bağlı olarak şartlı azat edildikleri de olmuştur. Hatta köle sahibinin ölümünden sonra varislerin bu durumu bazen inkâr etmeleri dava konusu bile olmuştur. Ancak şahitlerin ikrarıyla böyle durumlarda köle ya da cariyelerin azat edilmiş olduğu kadı tarafından tescillenmiş ve kendilerine bir belge olarak *uknâme* verilmiştir.

Mahkeme kayıtlarında mühtedî köle ve cariyelerle ilgili ön plana çıkan bir başka nokta bunların milletlerinin ve fiziksel özelliklerinin belirtilmiş olmasıdır. Örneğin; "Rus, Macar, Gürcü, Acem, Eflak ve Sırp" asıllı gibi ifadelerle milletleri belirtilen köle ve cariyeler; "uzun boylu, orta boylu, alçak boylu, sarı saçlı, ela gözlü, kara gözlü, kara kaşlı, açık kaşlı, terlemiş bıyıklı, sarı bıyıklı, kıvrık burunlu" gibi fiziksel ve şekilsel özellikleriyle de tanımlanmaktadır. Bazı köle ve cariyeye sahiplerinin onları ihtidâlarından dolayı azat ederken kendilerine para yardımı yaptığı; yorgan, yastık, gibi eşyalar bıraktığı görülmektedir.

Sonuç olarak çalışmada, Tuna Nehri kıyısında bulunan ve Eflak tarafına geçişte önemli bir nokta olan Rusçuk şehrindeki köle ve cariyelerin ihtidâ vakaları, XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki mahkeme kayıtlarına dayalı olarak analiz edilecektir. Bu

dönemde Rusçuk'a ait dört şer'iyeye sicili mevcut olup, defterlerdeki hükümler 1656-1699 yıllarını kapsamaktadır. 2 numaralı defterdeki hükümlere ait tarihlerin diğer defterlerdeki tarihlere göre daha eski olması dikkat çekicidir.

Mühtedî Köle ve Cariyelerin Olağan Şekilde Azat Edilmeleri

Giriş kısmında da belirttiğimiz gibi köle ve cariyeler ihtidâ ederek Müslüman oldukları takdirde azat edilmeleri zaruri değildi.² Ancak mahkeme kayıtları incelendiğinde bunların bir kısmının efendileri tarafından Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla azat edildikleri görülmektedir. Bu olay gerçekleşirken mühtedî köle ve cariyeler genellikle kendileri de mahkemede bulunurlardı. Köle ve cariyeye sahibi olmak belli oranda bir zenginlik gerektirdiğinden şehrin ileri gelenlerinin, tüccarın ya da belirli oranda geliri olan bazı kimselerin genellikle köle ve cariyeye sahibi oldukları söylenebilir. Bu arada köle ve cariyeye sahipleri arasında erkeklere ilave olarak kadın sahibelere de rastlanmaktadır. İhtida ederek Müslüman olan köle ve cariyelerin azat edilmeleriyle ilgili hükümlerde, etnik kimliklerinin yanında “müslimü'l-mille” ya da “müslimetü'l-mille” ifadeleriyle Müslüman milletinden yani ümmetinden oldukları da ortaya konulmaktadır. Bazı hükümlerde ise azat edilme hadisesinin ayet ve hadislerle desteklendiği dikkat çekmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz verileri içeren hükümlere baktığımızda; 11 Mayıs 1698 tarihinde Rusçuk ayanlarından Mustafa Ağa'nın orta boylu, kara gözlü, açık kara kaşlı, Rus asıllı olup ihtidâ etmiş olan Ali bin Abdullah adındaki kölesini Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla azat ettiğini görmekteyiz. Mustafa Ağa, azat ettiği Müslüman kölesinin diğer insanlar gibi hür olmasını istediğini ve onun üzerinde sadece velilik hakkının kaldığını belirtmektedir.³

12 Temmuz 1698 tarihli bir başka hükümde⁴ Cami-i Atik Mahallesi sakinlerinden Arslan Ağa'nın eşi olan Hacı Mahmud kızı Bâkiye adındaki bir kadın Rus asıllı, orta boylu, açık kaşlı, gök ela gözlü Perihan bint-i Abdullah adındaki Müslüman milletinden olan cariyesini şahitler huzurunda Allah rızası için azat etmiştir. Ayrıca cariyenin diğer insanlar gibi hür olmasını istediğini ve üzerinde sadece şer'î velayet hakkı kaldığını da ilave etmiştir. Hükümde dikkat çeken önemli bir nokta Mevlânâ Mehmed Efendi'nin bu olayı kaydetmek için bizzat Arslan Ağa'nın evine gitmiş olmasıdır.⁵ Bu hüküm diğer özelliklerinin yanında cariyeye sahibinin kadın olması açısından da önemlidir.

2 Sırp asıllı orta boylu, açık kaşlı, ela gözlü, mühtedî Şahin bin Abdullah, Müslüman olduğu halde 14 Mart 1698 tarihinde Es-Seyyid Salih Çelebi'nin kölesi olarak çalışmaya devam etmektedir. Rusçuk Şer'iyeye Sicilleri (R), Nr. 4, varak 89b.

3 R2, v.61a.

4 R2, v.5a numaralı bu hüküm bir önceki dipnotta geçen hükümden varak olarak önce olmakla birlikte tarihi itibarıyla geçtir.

5 R2, v.5a. Mahkeme kayıtlarına bakıldığında köle ya da cariyelerini azat etmek isteyen kadınların genellikle mahkemeye gitmedikleri, vekillerini gönderdikleri görülmektedir. Bu hükümde kadın mahkemeye gitmediği gibi vekil de tayin etmemiş, mahkeme kadısı bizzat Arslan Ağa'nın evine gitmiş ve olay orada kaydedilmiştir.

Kayıtlarda bazen aynı kişinin birden fazla mühtedî köle ya da cariyesini azat ettiği ve rastlanabilmektedir. Nitekim 12,15 Ocak 1683 tarihlerinde Cami-i Atik Mahallesi sakinlerinden Arslan Ağa, Rus asıllı mühtedî Mehmed bin Abdullah ve yine Rus asıllı mühtedî İvaz bin Abdullah adlı iki kölesini hür insanlar zümresine ilhak etmek amacıyla Allah rızası için şahitler huzurunda azat etmiştir. Arslan Ağa köleleri üzerinde şer’î velayet hakkından başka hakkı kalmadığını ilave etmiştir. Hükümde Mehmed’in özellikleri orta boylu, ela gözlü olarak belirtilirken, İvaz’ın özellikleri uzun boylu, açık kaşlı, sarı ela gözlü, sarı saçlı olarak tanımlanmaktadır.⁶

Mühtedî köle ve cariyelerin azat edilmesiyle ilgili diğer bazı hükümlere bakıldığında; 16 Kasım 1682 tarihinde Cami-i Atik Mahallesi sakinlerinden Receb Çelebi bin Hacı Ahmed’in uzun boylu, ela gözlü, Rus asıllı Mülayim bint-i Abdullah adlı mühtedî cariyesini azat ettiği;⁷ 27 Ocak 1683 tarihli bir hükümde Arık Ramazan Mahallesi sakinlerinden Abdullah Çelebi bin Hacı Ramazan’ın alçak boylu, gök ela gözlü, açık kaşlı, Macar asıllı mühtedî Şahin bin Abdullah adlı kölesini Allah rızası için azat ettiği;⁸ 6 Ocak 1686 tarihli bir başka hükümde ise Bacanak Mahallesi sakinlerinden olan 3 kardeşin, orta boylu, sarı saçlı, ela gözlü, kıvrık burunlu mühtedî Zülale bint-i Abdullah adlı cariyelerini Allah’ın rızasını kazanmak amacıyla azat ettikleri görülmektedir.⁹ İlgili hükümlerde köle ve cariyenin diğer insanlar gibi hür olmasının arzu edildiği ve efendilerinin bunlar üzerinde velayet hakkından başka haklarının kalmadığı vurgulanmaktadır

Mühtedî köle ya da cariyelerin azat edilme vakalarında zaman zaman âyet ve hadislere yer verildiği de görülmektedir. 11 Temmuz 1657 tarihinde Eski Vidin Beyi olup Rusçuk’ta ikamet eden Mehmed Bey Macar asıllı, mühtedî Seyyare bint-i Abdullah adlı cariyesini Allah rızası için azat etmiştir. Hükümde; “yevme lâ-yenfe’u mâlûn ve lâ-benûn illâ men etallâhe bi-kalbin selîm” ayeti yer almaktadır ki, bu ayeti “O gün ne mal fayda verir ne de evlat ancak Allah’a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur)” şeklinde çevirmek mümkündür. Bunun yanında; “men a’teka rakabetün mü’minetün a’taka’llahu te’âlâ bi-küllî uzvin minhâ uzven minhu mine’n-nâr”¹⁰ hadisi de görülmektedir ki, bu hadisi de “Kim Müslüman bir köleyi azat ederse, Allahu Teâlâ onun her uzvuna karşılık azat edenin bir uzvunu cehennem ateşinden kurtarır” şeklinde çevirmek mümkündür. Görüldüğü gibi mala mülke önem verilmemesi, iyilik yapılması, Müslüman köle ve cariyelerin azat edilmesi gibi hususlar dinimizce teşvik edilmektedir.

Mühtedî köle ve cariyelerin genellikle azat edildiklerinden bahsederken, gayrimüslim köle ve cariyelerin hiç azat edilmedikleri düşünülmemelidir. Belgelerde zaman zaman bunların da azat edildiklerine rastlanmaktadır. Nitekim Rusçuk’un Kara

6 R3, v.47a.

7 R3, v.43b.

8 R3, v.42a.

9 R3, v.2a.

10 R1, v.10b.

Mustafa Mahallesi sakinlerinden El-Hac Osman bin Mehmed orta boylu, gök ela gözlü, açık kaşlı, sarışın, Rus asıllı, Hıristiyan dinine mensup olan Gülistan adlı cariyesini Allah'ın rızasını kazanmak için 4 Nisan 1686 tarihinde azat etmiştir.¹¹

Mühtedî Köle ve Cariyelerin Bir Şarta Bağlı Olarak Azat Edilmeleri

Köle ve cariyeye sahipleri mahkemeye gelerek Allah'ın rızasını kazanmak için mühtedî köle ve cariyelerini normal yollarla azat ettikleri gibi bazen bir şarta bağlı olarak bu işlemi gerçekleştirdikleri de olmuştur. Bu gibi durumlarda bazen “tedbir-i mutlak ile müdebber eyledi” ifadesi kullanılır ki, bu ifade sahibinin ölümü şartına bağlı olarak köle ve cariyenin azat edilmesi anlamına gelmektedir. Örneğin: 23 Ocak 1686 tarihli bir hükümde Rusçuk sakinlerinden ve güvenilir Müslümanlardan olan Mehmed ve Abdullah mahkemeye gelerek Siyavuş bin Abdullah lehine şahitlik yapmışlardır. Buna göre; bir süre önce vefat eden Hacı Hüseyin kölesi olan gök ela gözlü, orta boylu, açık kaşlı, sarı saçlı, sağ elinin orta parmağı yaralı, Rus asıllı mühtedî Siyavuş bin Abdullah'ı ölmeden önce bu iki şahsın huzurunda “tedbir-i mutlak ile müdebber” eylemiş, yani öldükten sonra hür olmasını istemiştir. Bu durumu Hacı Hüseyin'in büyük oğlu Ahmed Bey de tasdik etmiş ve mühtedî köle Siyavuş bin Abdullah özgürlüğüne kavuşmuştur.¹²

17 Şubat 1686 tarihli bir başka hükme göre, Rusçuk'un Hacı Musa Mahallesi sakinlerinden Abdülkadir ve Yusuf adındaki güvenilir Müslümanlardan olan iki şahıs mahkemeye gelmiş, Hacı Murad adlı kişinin ölmeden önce kendi huzurlarında mühtedî kölesi Şahin bin Abdullah'ı “tedbir-i mutlak ile müdebber” eylediğine, yani ölümünden sonra serbest kalmasına izin verdiğine dair şahitlik etmişlerdir. Hükme bakıldığında, mühtedî köle Şahin bin Abdullah'ın orta boylu, sarı saçlı, gök gözlü, açık kaşlı olduğu görülmekte ve özgürlüğüne karar verilerek kendisine azat belgesi takdim edildiği dikkat çekmektedir.¹³

Mühtedî Köle ve Cariyelerin Vekâlet Yoluyla Azat Edilmeleri

Mühtedî köle ve cariyeye sahiplerinin çeşitli nedenlerle zaman zaman mahkemeye gelmedikleri, vekilleri aracılığıyla köle ve cariyelerini azat ettikleri belgelerde rastlanan bir diğer konudur. 28 Ekim 1682 tarihli bir hükümde Mahmud Voyvoda Mahallesi sakinlerinden Halil Efendi, Ali Çelebi'yi vekil tayin ederek mahkemeye göndermiş, Ali Çelebi de Eflak asıllı mühtedî Ferzane bint-i Abdullah adlı cariyeyi onun adına azat ettiğini belirtmiştir. Mahkemede, Ahmed Beşe ibn-i Mustafa ve Ali bin Abdullah adlı şahıslar, Halil Efendi'nin Ali Çelebi'ye vekâlet verdiği konusunda şahitlik etmişlerdir. Bahsi geçen mühtedî cariyeye uzun boylu, kara gözlü, kara kaşlı olup Allah

11 R3, v.10a.

12 R3, v.3a.

13 R3, v.5b.

rızası için azat edilmiş, vekil aracılığıyla üzerinde efendisinin velilik hakkından başka hakkı kalmadığı beyan edilerek özgür insanlar zümresine ilhak edilmiştir.¹⁴

12 Ocak 1683 tarihli bir başka hükümde Cami-i Atik Mahallesi'nde ikamet eden Hacı Mahmud kızı Bâkiye, şer'î olarak vekâleti geçerli olan Hüseyin Çelebi'yi mühtedî cariyesini azat etmesi için vekil tayin etmiştir. Vekil Hüseyin Çelebi uzun boylu, ela gözlü, açık kaşlı, Rus asıllı mühtedî Nasartan bint-i Abdullah adındaki cariyeyi Allah rızası için azat etmiş, diğer insanlar gibi özgür olmasını istediğini söyleyerek müvekkilesinin mühtedî cariyeye üzerinde velayet hakkından başka bir hakkının kalmadığını belirtmiştir.¹⁵

Benzer bir vekâlet yoluyla azat edilme kaydı 13 Şubat 1696 tarihlidir. Rusçuk'un Fayik Mahallesi sakinlerinden olan Açıklar Ağası Ali Ağa, Derviş Mustafa bin Abdünnebi'yi kendine vekil tayin etmiş, onun aracılığıyla kölesi uzun boylu, gök ela gözlü, açık kaşlı, sarı bıyıklı, Rus asıllı, mühtedî Yusuf bin Abdullah'ı Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla azat etmiştir.¹⁶

Vekâlet yoluyla mühtedî köle azadıyla ilgili bir başka hüküm 20 Ocak 1683 tarihlidir. Aslen Erzurum'lu olup Rusçuk'un Cami-i Atik Mahallesi'ndeki İskenderzade Mustafa Ağa odasında misafir olarak kalan Yusuf oğlu Mustafa Bey, Gürcü asıllı Süleyman bin Abdullah ile Şahin bin Abdullah adındaki mühtedî iki kölesini Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla azat etmek için İskenderzâde Mustafa Ağa'ya vekil tayin etmiştir. Bu kişinin vekilliğinin geçerli olduğuna dair Mustafa Beşe ibn-i Ali Beşe ve Halil Bey bin Süleyman adındaki kişiler şahitlik yapmışlardır. Bahsi geçen mühtedî köle Süleyman bin Abdullah uzun boylu, ela gözlü ve açık kaşlı iken, Şahin bin Abdullah adındaki diğer mühtedî köle orta boylu, ela gözlü ve açık kaşlı olarak tanımlanmaktadır. Vekil, müvekkili adına her iki köleyi de azat etmiş, diğer insanlar gibi hür olduklarını belirterek üzerlerinde müvekkilinin velayet hakkından başka bir hakkı kalmadığını beyan etmiştir.¹⁷

Yüzyılın sonuna doğru aynı tür vekâlet yöntemiyle mühtedî köle ve cariyeye azadının devam ettiği görülmektedir. Nitekim 12 Haziran 1695 tarihinde Fayik Mahallesi'nde ikamet eden Canfidan bint-i Abdullah adındaki bir kadın tarafından Es-Seyyid Ali vekil tayin edilmiş ve gök gözlü, sarı saçlı, Sırp asıllı "Müslimetü'l-

14 R3, v.46b.

15 R3, v.47a.

16 R4, v.15b.

17 R3, v.47b. Benzer bir hüküm 27 Ekim 1695 tarihlidir. Aslen Sinop'lu olup ticaret amacıyla Rusçuk'ta bulunan ve Tuna Kaptanı Ali Paşa Hanı'nda ikamet eden Şaban Beşe ibn-i Süleyman, orta boylu, açık kaşlı, ela gözlü, Rus asıllı, Müslüman milletinden (mühtedî) olan Mehmed bin Abdullah adlı kölesini azat etmesi için Mustafa ibn-i İsmail'i vekil tayin etmiştir. Vekil Mustafa mahkemeye gelmiş, köleleri olan mühtedî Mehmed bin Abdullah'ın Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla azat edildiğini, diğer hür insanlar gibi hür olduğunu, müvekkilinin onun üzerinde velayet hakkından başka hakkı kalmadığını beyan etmiştir. R4, v.9b.

mille” Raziye bint-i Abdullah adlı cariye Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla azat edilmiştir.¹⁸

11 Temmuz 1695 tarihinde ise şartlı olarak azat edilen mühtedî bir cariyenin efendisi öldükten sonra vekâlet yoluyla mahkeme tarafından azadının onaylandığı dikkat çekmektedir. Şöyle ki, Kara Mustafa Mahallesi sakinlerinden ayakkabıcı Kurt'un ölümü üzerine varisleri olan eşi ve oğlu Halil bin Mehmed'i kendilerine vekil tayin etmiştir. Vekil Halil mahkemede orta boylu, sarı ela gözlü, açık kaşlı, Sırp asıllı, Müslüman milletinden olan cariyenin 2 yıl önce efendisi tarafından azat edildiğini onaylamış ve cariye üzerinde müvekkillerinin velayet hakkından başka hakkı kalmadığını belirtmiştir.¹⁹

Azat Edilmiş Bir Mühtedîyi Tekrar Köle ya da Cariyelğe Zorlama

Köle ve cariyelerin azat edildikten sonra yine kölelik ve cariyelik yapmaya zorlanmaları zaman zaman rastlanan bir durumdur. Özellikle şartlı olarak azat edilen köle ve cariyeler efendileri ölünce varisler tarafından bu duruma maruz bırakılırdı. Bazen de azat edildikleri halde satılarak yine köle ve cariye olarak çalışmaya zorlanırlardı.

23 Ekim 1682 tarihli bir hükümde, ela gözlü, açık kaşlı, Rus asıllı Gülbeyaz bint-i Abdullah adlı cariye mahkemeye gelerek Arık Ramazan Mahallesi sakinlerinden iken bir süre önce vefat eden Halime bint-i Durmuş'un kendisini iki sene önce²⁰ özgür bıraktığını bildirmiştir. Ancak Halime Hatun'un varisleri olan kızları Rabia, Fatıma ve yeğeni Ali Bey onu tereke içinde değerlendirerek sahiplenmek istemişlerdir. Bunun üzerine Gülbeyaz mahkemeye müracaat etmiş ve serbest bırakılmayı talep etmiştir. Varisler Gülbeyaz'ın azat edildiğini yalanlayınca mahalle halkından ve güvenilir Müslümanlardan olan iki kişi, Halime'nin bu cariyeyi kendi huzurlarında azat ettiğine şahitlik etmişler, bu vesileyle mahkeme Gülbeyaz'ın hür olduğuna karar vermiştir.²¹

Benzer bir duruma 23 Ocak 1696 tarihinde de rastlanmaktadır. Rusçuk'a bağlı Östoriçe köyü sakinlerinden iken vefat eden Hızır Bey bin Hüseyin, kölesi orta boylu, sarı ela gözlü, terlemiş bıyıklı, Rus asıllı mühtedî Dilaver bin Abdullah'ı “tedbir-i mutlak ile müdebber eylemiş”, yani öldükten sonra serbest kalmasını vasiyet etmiştir. Ancak Hızır Bey'in bu vasiyetten 4 yıl sonra ölmesi üzerine çocuk yaşlardaki varislerine vekil olan kimseler bu köleyi serbest bırakmayarak el koymuştur. Bunun üzerine

18 R4, v.3a. Benzer şekilde Şumnu sakinlerinden olup Rusçuk'ta cizyedarlık görevi yapan Selim Ağa, Ahmed Celil ibn-i Mehmed'i kendisine vekil tayin etmiş ve evlad-ı Arab'dan Bilal bin Abdullah adındaki kölesini 12 Aralık 1695 tarihinde Allah rızası için azat etmiştir. R4, v.12a.

19 R4, v.5a

20 Belgede açık olmamakla birlikte, Halime bint-i Durmuş cariyesini iki sene önce azat ettiğine göre onu “tedbir-i mutlak ile müdebber” etmiş olmalıdır. Yani öldüğü zaman cariyesinin özgür kalmasını vasiyet etmiş olmalıdır.

21 R3, v.46b.

Dilaver mahkemeye müracaat etmiş, aynı köyden iki şahit getirerek özgürlüğüne kavuşmuş ve mahkemedен bu konuda bir hüccet-i şer'iyeye almıştır.²²

Konuyla ilgili bir başka hüküm 17 Ağustos 1699 tarihli olup, cariyenin satılarak çalışmaya devam ettirilmesiyle ilgilidir. Rusçuk'un Vetova köyünde sakin Ahmed Beşe sarı ela gözlü, açık kaşlı, orta boylu, Nakşe adında bir "kâfir" iken Müslüman olarak Ayişe adını alan cariyeyi 65 kuruşa Şumnu'da Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı olan Seyyid Ahmed Efendi'ye satmıştır. Seyyid Ahmed Efendi de bahsi geçen cariyeyi Hacıoğlu Pazarı'ndan Kara Hasan Beşe'ye 80 kuruşa satmıştır. O da bu cariyeyi aynı fiyata Balçıklı Ahmed Çelebi'ye satmıştır. İlgili cariyeye, elindeki özgür olduğuna dair kadı hüccetiyle²³ mahkemeye başvurmuş ve serbest kalarak hür olduğuna hükmedilmiştir. Bunun üzerine satışı yapan kişiler birbirlerine ödedikleri parayı iade etmişlerdir.²⁴

Satış yoluyla azatlı birini cariyeliğe zorlama konusundaki bir başka hüküm 23 Ekim 1688 tarihlidir. Emine bint-i Ebubekir adlı bir kadın memleketinden Belgrad'a ulaştığında zorla alıkonulduğunu, aslında özgür biri iken cariyeye olarak satıldığını beyan etmiş ve mahkemedен özgürlüğünü talep etmiştir. Efendisi olan Osman Çelebi Emine'yi Rusçuk'lu Ali Çelebi'den 82 kuruşa satın aldığı belirterek ilgili şahsın hür bir kişi olduğunu inkâr etmiştir. Bunun üzerine Emine bint-i Ebubekir'den özgür biri olduğunu ispatlaması için şahit getirmesi talep edilmiş, sonuçta hür biri olduğuna dair iki kişinin şahitliğiyle Emine serbest kalmıştır.²⁵

Azat Edilen Mühtedî Köle ve Cariyelere Yapılan Yardımlar

Mühtedî köle ve cariyeler azat edilirken zaman zaman efendileri tarafından kendilerine maddi yardımda bulunulmuştur. Bu yardımlar büyük ihtimalle yeni hayatlarına rahat bir başlangıç yapabilmeleri amacıyla gerçekleştirilmiştir. Yardımlar nakit para olabildiği gibi eşya şeklinde de olabilmekteydi.

4 Nisan 1686 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre Kara Mustafa Mahallesi sakinlerinden El-Hac Osman bin Mehmed uzun boylu, gök ela gözlü, açık kaşlı, sarışın, Rus asıllı, Müslüman milletinden (mühtedî) [Cihon] adlı cariyesini Allah rızası için azat etmiş ve kendisine 50 Esedî kuruş bağışta bulunmuştur.²⁶

Aynı tarihte El-Hac Osman'ın benzer bir faaliyette daha bulunduğunu görmekteyiz. El-Hac Osman gök ela gözlü, açık kaşlı, sarışın, Acem asıllı, Müslüman milletinden Emine adındaki bir başka cariyesini yine Allah rızası için azat etmiş ve kendisine 50 kuruş nakit para ile bir yorgan ve bir yastık hediye etmiştir.²⁷

22 R4, v.14a-14b.

23 Ayişe adlı kadının özgür kaldığına dair mahkeme belgesini (ıtknâme) ne zaman ve nasıl temin ettiği hükümdе belirtilmemiştir.

24 R2, v.29a-29b.

25 R3, v.50b-51a.

26 R3, v.10a.

27 R3, v.10a.

Mühtedî köle ve cariyelere yapılan bu para yardımları oldukça önemlidir. Zira XVII. yüzyılın ikinci yarısında bir ev 2500-4500 akçe arasında; 4 dönüm üzüm bağı da 600 akçeye satın alınabilmekteydi.²⁸ 1 kuruşun XVII. yüzyıl başlarında yaklaşık 70 akçe; XVIII. yüzyılın başlarında ise 120 akçe²⁹ olduğu düşünülürse azat edilen mühtedî köle ve cariyeler bu parayla rahatlıkla bir ev ve üzüm bağı satın alabilirlerdi.

Mühtedî Köle ve Cariyelerin Sahipleri, İsimleri ve “Abdullah” Meselesi

Yukarıdaki başlıklar altında köle ve cariyelerin 65-82 kuruş³⁰ arasında satıldığı; bir ev fiyatının da 2500-4500 akçe arasında olduğu belirtilmişti. Buradan hareketle herkesin köle ve cariyeye sahibi olamayacağı, ancak hali vakti yerinde olanların köle ve cariyeye sahibi olabileceği söylenebilir. Zira bir köle ya da cariyenin fiyatı yaklaşık olarak bir ev fiyatıyla eşittir. Bu nedenle köle ve cariyeye sahipleri arasında, sınıflarından dolayı maddi durumunun iyi olduğunu düşündüğümüz eski Vidin Beyi Mehmed Bey, Rusçuk ayanlarından Mustafa Ağa, Açıklar Ağası Ali Ağa, Arslan Ağa, Receb Çavuş, Ayakkabıcı Kurt gibi kimseler dikkat çekmektedir. Bunlar arasına Arslan Ağa'nın eşi Bâkiye Hatun ile Halime bint-i Durmuş'u da kadın sahibeler olarak ilave edebiliriz.

Köle ve cariyeler Müslüman olduklarında büyük oranda Müslüman adı alır ve baba adı olarak Abdullah ismini kullanırlardı. Süleyman bin Abdullah, Şahin bin Abdullah, İvaz bin Abdullah, Ali bin Abdullah, Siyavuş bin Abdullah, Mehmed bin Abdullah, Yusuf bin Abdullah, Dilaver bin Abdullah, Bilal bin Abdullah, Gülbeyaz bint-i Abdullah, Seyyare bint-i Abdullah, Zülale bint-i Abdullah, Perihan bint-i Abdullah, Raziye bint-i Abdullah, Ferzane bint-i Abdullah, Mülâyim bint-i Abdullah, Ayişe bint-i Abdullah bunlardan bazılarıdır. İhtida etmesine rağmen Müslüman ismi kullanmayan köle ve cariyeler de mevcuttur. [Çiçon] ve Nasartan adlı cariyelerin eski isimlerini kullanmaları bu guruba örnek olarak verilebilir.

Abdullah meselesine gelince: gayrimüslimler ihtidâ ettiklerinde genellikle soyadı olarak Abdullah adını kullanırlardı. Ancak baba adı Abdullah olan herkesin mühtedî olduğunu düşünmek yanlıştır. Örneğin sâdât-ı kirâmdan Seyyid Ahmed Efendi ibn-i Seyyid Şeyh Abdullah Efendi 1699 tarihinde Şumnu'da Nakibü'l-üşraf kaymakamı olarak görev yapmıştır. Şeyh Abdullah Efendi “seyyid” olduğundan mühtedî olması mümkün değildir.³¹ Öte yandan mahkeme kayıtlarına bakıldığında ihtidâ etmiş olan köle ve cariyelerin neredeyse tamamının baba adı olarak Abdullah ismini kullandıkları dikkat çekmektedir.

28 R1, v.3a; 4a; 5b.

29 Şevket Pamuk, “Kuruş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.26, Ankara, 2002, s.458.

30 1698 yılında Rusçuk'a bağlı Kadı Köyü sakinlerinden iken öldürülen Hüseyin Ağa'nın terekesi içinde yer alan bir kölesinin değeri 70 kuruş; iki kızıyla birlikte bir cariyesinin bedeli de 60 kuruş olarak belirtilmiştir. R2, v.1b.

31 R2, v.29a-29b.

Sonuç

Osmanlı topraklarının pek çok yerinde olduğu gibi XVII. yüzyılın ikinci yarısında Rusçuk'ta da köle ve cariyelerin varlığı ve alınıp satıldığı genel anlamda bilinmektedir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla İslam'da din değiştirme yönünde zorlama olmadığından köle ve cariyeler kendi istekleriyle Müslüman olmuş ve zorunlu olmadığı halde efendileri tarafından büyük oranda Allah rızası için azat edilmişlerdir. Bunların ihtidâ etmiş köle ve cariyeler oldukları “Müslimü'l-mille” ya da “Müslimetü'l-mille ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu ifadelerin yer almadığı ancak köle ve cariyelerin baba adı Abdullah olarak geçen hükümlerde de yine bu köle ve cariyelerin ihtidâ ederek Müslüman olmuş oldukları söylenebilir. Zira Müslüman olan birinin köle ve cariyeye yapılması mümkün olmadığından, bunların köle ve cariyelikleri sırasında ihtidâ etmiş olmaları gerekir.

Neden ihtidâ ettikleri büyük oranda belgelerde yer almayan mühtedî köle ve cariyeler genellikle Müslüman isimleri almış ve mahkeme tarafından kendilerine itknâme adı verilen bir azatlı belgesi verilmiştir. Köle ve cariyeye sahipleri maddi durumlarına göre toplumun değişik katmanlarından oluşmuş, kadınlar da köle ve cariyeye sahip olmuşlardır. İhtida eden köle ve cariyelerin sahipleri kadın ise köleler genellikle sahiplerinin vekilleri aracılığıyla mahkemede azat edilmişlerdir. Osmanlı topraklarında değişik milletlerden kimselere köle ve cariyeye olarak rastlanmakla birlikte coğrafi konumu nedeniyle Rusçuk'ta genellikle Rus, Macar, Gürcü, Acem, Eflak, ve Sırp asıllı köle ve cariyeler görülmektedir. Bunlar arasında en yoğun olanı ise Rus köle ve cariyelerdir.

Azat edilen bazı mühtedî köle ve cariyelere efendileri tarafından para yardımı yapılması da oldukça önemlidir. Zira azat edildikten sonra kuracak oldukları yeni yaşamlarında ev, bağ, bahçe gibi mülkler edinmeleri bu para ile mümkün olabilmekteydi. Belgelerde para yardımına sık rastlanmaması ise sahiplerinin zenginlik derecesiyle açıklanabilir. Zira köle ya da cariyelerin bedelleri yaklaşık bir ev fiyatına denk geldiğinden köle ve cariyeye azat edenler bir ev bedelinden vazgeçmiş oluyorlardı.

Son olarak XVII. yüzyılın ikinci yarısında Rusçuk'ta pek çok köle ve cariyeye bulunduğu ancak bunların genele oranla çok az bir kısmının din değiştirerek Müslüman oldukları ve bir eğilim olarak efendileri tarafından azat edildikleri söylenebilir.

Kaynakça

Pamuk, Ő. (2002). "Kuruş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26, 458-459.

RuŐuk Şer'yye Sicilleri (R), Nr.1, varak 3a, 4a, 5b, 10b.

RuŐuk Şer'yye Sicilleri (R), Nr.2, varak 1b, 5a, 29a, 29b, 61a.

RuŐuk Şer'yye Sicilleri (R), Nr.3, varak 2a, 3a, 5b, 10a, 42a, 43b, 46b, 47a, 47b, 50b, 51a.

RuŐuk Şer'yye Sicilleri (R), Nr. 4, varak 3a, 5a, 9b, 12a, 14a, 14b, 15b, 89b.

